

Edward Maciąg

Kółka rolnicze w koncepcjach i działalności ruchu ludowego w woj. lubelskim (1918 - 1931)

Rocznik Lubelski 27-28, 229-248

1985-1986

Artykuł został opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

EDWARD MACIĄG

KÓŁKA ROLNICZE W KONCEPCJACH I DZIAŁALNOŚCI RUCHU LUDOWEGO W WOJ. LUBELSKIM (1918—1931)

Po odzyskaniu niepodległości państwa polskiego w 1918 r. odradzający się ruch ludowy wiele miejsca poświęcał reaktywowaniu i rozwojowi kółek rolniczych jako jednemu z problemów, który w konsekwencji współdecydował o wielkości jego wpływów w środowisku wiejskim. Jakkolwiek walka polityczna stronnictw o opanowanie kółek w początkowym okresie toczyła się z mniejszym natężeniem niż podczas wyborów do sejmiku czy samorządu terytorialnego, to po zamachu stanu w 1926 r. przybrała zupełnie inne oblicze. Rodzący się system sanacyjny w miarę upływu czasu coraz głębiej przenikał do struktur organizacji samorządowych, w tym do kółek rolniczych, co zdecydowało, że stronnictwa chłopskie zostały zmuszone do obrony posiadanych wpływów.

Walka stronnictw ludowych o utrzymanie wpływów w kółkach rolniczych szczególnie ostro przebiegała na Lubelszczyźnie, będącej jednym z głównych ośrodków ich działalności. Stąd też sanacja została zmuszona do wzmożenia wysiłków celem wyparcia stronnictw z tych organizacji i utworzenia odpowiedniego dla siebie układu sił, co realizowała z dużymi trudnościami¹.

Pomimo znacznych rozbieżności, jakie występowały pomiędzy poszczególnymi stronnictwami chłopskimi, prowadzona walka konsolidowała je wewnętrznie, doprowadzając w 1930 r. do utworzenia Centrolewu, a w 1931 r. do zjednoczenia w jedno Stronnictwo Ludowe.

Omówione problemy ze względu na wymowę polityczną zachodzących procesów stanowią bardzo interesujący i dotychczas mało znany materiał w dokumentacji historycznej, a szczególnie w zakresie badań regionalnych. Analityczne opracowanie tego zagadnienia stanowić może również zachętę dla przyszłych badaczy do dalszych przemyśleń i opracowań.

Artykuł został napisany przede wszystkim na podstawie materiałów archiwalnych. Najbardziej przydatne okazały się zbiory akt Wojewódzkiego Archiwum Państwowego w Lublinie, szczególnie zespół Urzędu Wojewódzkiego, Wydział Społeczno-Polityczny. Jest to zespół nie opracowany, do 1980 r. przechowywany w Archiwum Ministerstwa Spraw Wewnętrznych (w latach 1980—1981 był przez WAPL w trakcie opracowywania). Przekazane sprawozdania dotyczą m. in. działalności politycznej stronnictw ludowych, ujawniając wiele nazwisk działaczy, w tym składy zarządów pod względem przynależności politycznej w kółkach rolniczych szczebla gminnego i powiatowego.

Drugie ważne źródło archiwalne stanowią materiały znajdujące się

¹ Artykuł stanowi część pracy pt. *Ruch ludowy na Lubelszczyźnie w latach 1918—1931* i dotyczy jedynie zmian strukturalnych i politycznych zachodzących w kółkach rolniczych.

w Archiwum Akt Nowych w Warszawie. Są to akta Zespołu Centralnego Towarzystwa Rolniczego dotyczące działalności kółek rolniczych w pierwszym okresie, a także z lat 1927—1930, a więc z okresu unifikacji kółek, kiedy stronnictwa ludowe ze względu na istniejące rozbieżności odegrały istotną rolę.

Bardzo przydatne okazały się również materiały Centralnego Archiwum Komitetu Centralnego PZPR w Warszawie w zespole Urzędu Wojewódzkiego Lubelskiego, stanowiące uzupełnienie sprawozdań wojewody lubelskiego.

Pomocne przy opracowywaniu tematu były wydawnictwa źródłowe, a przede wszystkim w opracowaniu S. Giza i S. Łaty², a także okresu międzywojennego, przedstawiające stan i rozwój kółek rolniczych, zwłaszcza w latach 1920—1923³.

Ważne źródło ze względu na zawartość materiałową stanowiła prasa, tj. organy prasowe poszczególnych stronnictw ludowych oraz prasa regionalna, prezentująca praktyczną działalność i problemy kółek rolniczych z punktu widzenia tych stronnictw. Całość wykorzystanych źródeł i materiałów znajduje swoje odbicie w niniejszym opracowaniu.

KONCEPCJE STRONNICTW LUDOWYCH W KWESTII KÓŁEK ROLNICZYCH (1918—1920)

Ważnym terenem działalności stronnictw ludowych po 1918 r. były rolnicze organizacje zawodowo-gospodarcze, tj. kółka rolnicze i spółdzielczość. Już w listopadzie 1918 r. na terenie byłej guberni lubelskiej i siedleckiej działało ok. 20 domów ludowych oraz 20 okręgowych zarządów skupiających 203 kółka rolnicze. Do dn. 23 grudnia 1918 r. zostało zorganizowanych 6 kolejnych okręgowych zarządów⁴. Działacze PSL „Wyzwolenie”, biorący udział w pracach kółek rolniczych od roku 1918, dążyli do organizacyjnego usamodzielnienia i uniezależnienia tego ruchu od Centralnego Towarzystwa Rolniczego (CTR), kierowanego przez ziemian. W tym też roku poprzez przekształcenie dotychczasowego Wydziału Kółek Rolniczych CTR na Centralny Związek Kółek Rolniczych (CZKR) organizacja ta zyskała większą autonomię. Ludowcy nie zaniechali jednak starań o całkowite uniezależnienie się kółek rolniczych w CTR. Politycznym organizatorem tej akcji było PSL „Wyzwolenie”, które zalecało swoim członkom „wzmoczenie ruchu organizacyjnego i oparcia go o samodzielny wysiłek, dążąc do uniezależnienia się od tej instytucji” (CTR —

² *Materiały źródłowe do historii polskiego ruchu ludowego*, t. II: 1918—1931. Oprac. S. Giza, S. Łato, Warszawa 1967.

³ *Sprawozdanie Związku Kółek Rolniczych woj. lubelskiego i Wołynia za rok 1920*, Lublin 1921; *Sprawozdanie Związku Kółek Rolniczych woj. lubelskiego za rok 1921*, Lublin 1922; *Sprawozdanie Związku Kółek Rolniczych woj. lubelskiego za rok 1922*, Lublin 1923; *Sprawozdanie Związku Kółek Rolniczych woj. lubelskiego za rok 1923*, Lublin 1924.

⁴ Archiwum Akt Nowych, Centralne Towarzystwo Rolnicze (dalej — AAN, CTR), sygn. 141, s. 194—224. W okręgu garwolińskim działało 18 kółek rolniczych, w chełmskim — 14, sokołowskim — 10, nałęczowskim — 9, biłgorajskim — 29, zamojskim — 25, siedleckim — 18, łukowskim — 7, janowskim — 16, krasnostawskim — 35, i lubartowskim — 22. Do 23 XII 1918 r. zorganizowano kolejne okręgi: węgrowski, lubelski, hrubieszowski, tomaszowski i puławski.

E. M.)⁵. W okólniku Wydziału Wykonawczego lubelskiego PSL czytamy: „Ruch ludowy i włościański nie potrzebuje opieki i pieniędzy innych stanów, powinien się zdobyć na tyle samodzielności, ażeby mógł sam stanąć do wykonywania wspólnych zadań”⁶. Próby podejmowane przez ludowców w tym kierunku nie mogły być przeprowadzone, gdyż nie mieli oni dostatecznej przewagi we władzach CTR. Na początku 1920 r. z terenu Lubelszczyzny delegatami do Rady Głównej CTR byli: ze Związku Kółek Rolniczych w Lublinie Antoni Bartoszcze i Stanisław Sieńko, obaj ze wsi Babin, gm. Bełżyce, oraz ze Związku Kółek Rolniczych w Siedlcach Władysław Krukowski z Leśniczówki i Stanisław Cielemański ze wsi Krzymos, gm. Czuryły⁷.

Walka ludowców o całkowite uniezależnienie się CZKR od CTR wzmożła się w 1920 r. Na Zjeździe Związku Kółek Rolniczych woj. lubelskiego i Wołynia, który odbył się w Lublinie 25 lutego 1920 r. z udziałem ponad 600 delegatów i zaproszonych gości, ludowcy wystąpili przeciwko powiązaniu z ziemiańskim CTR, wnosząc o pełną samodzielność działania CZKR. Jeden z dyskutantów z pow. krasnostawskiego, J. Borys z Surhowa, stwierdził: „[...] my jako włościanie winniśmy pracować samodzielnie, nie pod egidą CTR”⁸. W podobnym duchu wypowiedziało się więcej delegatów, którzy w samodzielności kółek rolniczych widzieli rozwój wsi i drobnej gospodarki chłopskiej, a nie popieranie bogatych chłopów. W zjeździe czołową rolę odegrali działacze PSL „Wyzwolenie”: A. Koter, J. Borys, S. Grabek, T. Jemielewski, B. Dzikowski, którzy weszli również w skład nowo powołanego Zarządu Związku Kółek Rolniczych Województwa Lubelskiego⁹.

Dążenie terenowych działaczy do samodzielności kółek rolniczych, nie tylko woj. lubelskiego, znalazło szerokie odbicie na walnym zjeździe kółek rolniczych w Warszawie 23 i 24 marca 1920 r. Ludowcy uzyskali na nim zdecydowaną większość i przeprowadzili uchwałę o wystąpieniu CZKR z CTR. Za uchwałą wypowiedziało się 2/3 delegatów¹⁰. Przy CTR pozostawała nadal część działaczy kółek rolniczych, związana politycznie ze stronnictwami prawicowymi, głównie z endecją. Odtąd istniały na terenie byłego zaboru rosyjskiego dwie odrębne organizacje kółek rolniczych: CZKR i CTR.

Pomimo dużego zainteresowania stronnictw ludowych, a przede wszystkim PSL „Wyzwolenie” organizacją kółek rolniczych żadne ze stronnictw chłopskich w pierwszej połowie lat dwudziestych nie precyzowało w sposób jasny tego zagadnienia w głoszonych programach politycznych. Natomiast wiele miejsca poświęcały rozwojowi kooperatyw i spółdzielczości jako głównemu czynnikowi umacniania gospodarki chłopskiej i niesienia kultury rolnej na wieś polską.

Podstawowymi celami kółek rolniczych zrzeszonych w CZKR była

⁵ AAN, Ministerstwo Spraw Wewnętrznych (dalej — MSW), sygn. 869. Okólnik Wydziału Wykonawczego Lubelskiego PSL do kół, zarządów powiatowych i członków Stronnictwa z 1919 r., s. 1—2; Tamże, mikr. 25439.

⁶ Tamże.

⁷ AAN, CTR, sygn. 146, s. 2569, Pismo z 12 II 1920.

⁸ „Ziemia Lubelska” nr 89 z 25 II 1920; „Głos Lubelski”, 1920, nr 52, s. 5—6, nr 55, s. 2, nr 56, s. 1; *Sprawozdanie... za 1920 r.*, s. 108 i n.

⁹ Tamże, s. 122.

¹⁰ AAN, CTR, sygn. 148. Brak nazwy dokumentu.

obrona interesów drobnego rolnictwa i poprawa warunków bytowych wsi poprzez szerzenie wiedzy rolniczej, propagowanie nowoczesnych metod produkcji rolnej, zakładanie na wsi zrzeszeń i organizacji spółdzielczych, kulturalno-oświatowych i zawodowych: spółdzielni rolniczo-handlowych, mleczarsko-jajczarskich, kas oszczędnościowo-pożyczkowych, kół gospodyń wiejskich, straży pożarnych, organizowanie pomocy przy przeprowadzaniu melioracji i komasacji itp.¹¹ Do 1928 r. z CZKR związany był organizacyjnie Centralny Związek Młodzieży Wiejskiej, będący jego autonomiczną sekcją.

STOSUNEK STRONNICTW LUDOWYCH DO KÓLEK ROLNICZYCH W LATACH 1918—1926

Lubelszczyzna, będąca pod zdecydowanymi wpływami „zaraniarzy”, zajmowała jedno z czołowych miejsc w kraju w organizowaniu kółek rolniczych. Wielką w tym rolę odegrali tacy działacze PSL „Wyzwolenie” (oprócz już wymienionych), jak: Franciszek Żurek z pow. krasnostawskiego, Tomasz Koter, Ignacy i Antoni Chabrosowie z pow. puławskiego, Jan Zalewski z pow. garwolińskiego, oraz posłowie „Wyzwolenia”: Szczepan Ciekot z pow. siedleckiego, Edward Chadaj i Walery Kurach z pow. garwolińskiego, Piotr Palonka z pow. krasnostawskiego, Błażej Dzikowski z pow. janowskiego, Jan Kucharczyk z pow. lubartowskiego, Franciszek Górny z pow. lubelskiego, Bolesław Wnuk z pow. zamojskiego, z PSL „Piaś”: Antoni Gałka z pow. biłgorajskiego, Feliks Starzyński z krasnostawskiego i wielu innych¹².

Wynikiem szeroko zakrojonej i dobrze zorganizowanej przez posłów i działaczy ludowych propagandy kółek rolniczych wśród chłopów Lubelszczyzny (prasa, zebrania i wiece) był odpowiedni ich rozwój w poszczególnych powiatach (zob. tab. 1).

W 1920 r. w woj. lubelskim zostało zorganizowanych 16 okręgów związków kółek rolniczych, które zrzeszały w 384 kółkach 16 961 osób. Natomiast w 1921 r. nastąpił dalszy wzrost o 26 kółek, przy spadku o 1664 członków. Niekompletne dane, jakimi dysponujemy z niektórych powiatów, nie pozwalają na pełne prześledzenie stanu organizacyjnego w poszczególnych latach. Stwierdzić należy, że stosunkowo duże wahania w liczbie kół wystąpiły w powiatach: Chełm, Hrubieszów i Radzyń, a w stanie liczebnym członków w powiatach: Garwolin, Lubartów, Lublin i Włodawa. Dokonując szczegółowej analizy i porównań stanu organizacyjnego kółek rolniczych w tym okresie należy stwierdzić, że liczba kółek utrzymywała się w zasadzie na zbliżonym poziomie, tj. w granicach 369—410,

¹¹ *Zarys historii polskiego ruchu ludowego*, t. II: 1918—1939. Pod red. J. Kowala, Warszawa 1970, s. 272—273.

¹² Przynależność wymienionych do PSL „Wyzwolenie” ustalono na podstawie: T. Rzepecki: *Sejm Rzeczypospolitej Polskiej w 1919 r.*, Poznań 1920, s. 143—159; T. i W. Rzepeccy: *Sejm i Senat Rzeczypospolitej Polskiej 1922—1927 r.*, Poznań 1923, s. 214; J. Molenda: *Antyokupacyjne wystąpienia chłopów w Królestwie Polskim w związku z uktadem brzeskim z 9 lutego 1918 r. i rola Polskiego Stronnictwa Ludowego*. RDRL, 1963, nr 5, s. 125. Centralne Archiwum KC PZPR (dalej — CA KC PZPR), sygn. 109/VI, poz. 3. Puławy. Odezwa wyborcza Zarządu Powiatowego PSL „Wyzwolenie” pt. „Chłopi”, „Ziemia Krasnostawska” nr 3 z 15 V 1921.

Tab. 1. Stan organizacyjny Związku Kółek Rolniczych woj. lubelskiego w latach 1920—1923

Powiat (OZKR)	1920		1921		1922		1923	
	kółka	czł.	kółka	czł.	kółka	czł.	kółka	czł.
Biała								
Podlaska	12	327	11	249	15	439	15	434
Biłgoraj	18	851	21	—	32	—	32	—
Chełm	33	3 000	23	1 056	23	1 178	33	1 220
Garwolin	36	600	35	1 280	38	945	35	975
Hrubieszów	27	600	12	511	11	—	—	—
Janów	14	762	12	—	—	—	11	—
Krasnystaw	19	715	28	1 339	28	1 380	—	—
Lubartów	41	1 667	23	1 027	29	653	25	888
Lublin	22	1 003	25	1 332	12	275	32	—
Łuków	49	2 439	57	2 400	59	2 400	58	2 394
Puławy	24	935	24	644	24	610	25	615
Radzyń	8	489	27	1 044	27	—	11	—
Siedlce	31	1 326	40	1 418	26	—	27	858
Tomaszów	9	—	14	415	28	839	30	—
Włodawa	16	828	20	939	21	337	—	—
Zamość	25	1 419	38	1 643	36	1 200	35	1 460
Razem	384	16 961	410	15 297	409	10 256	369	8 844

Z r ó d ł o: Sprawozdanie Związku Kółek Rolniczych woj. lubelskiego i Wołynia za rok 1920, Lublin 1921, s. 20—88; tamże za rok 1921, Lublin 1922, s. 45—155; tamże za rok 1922, Lublin 1923, s. 45—106; tamże za rok 1923, Lublin 1924, s. 65—125.

przy zmieniającej się liczbie członków. Na ten stan rzeczy wpłynęły jeszcze odczuwalne zniszczenia, jakie przyniosła ze sobą wojna lat 1914—1918, a następnie polsko-radziecka 1919—1920, która szczególnie dotknęła Lubelszczyznę. Poważne znaczenie miała również ciągle pogarszająca się sytuacja gospodarza wsi, którą przede wszystkim negatywnie odczuli drobni rolnicy, jak również sytuacja finansowa kółek, które bardzo często były zmuszone do zawieszania prowadzonej działalności. Istotny wpływ miał także brak płatnych instruktorów w OZKR, którzy udzielaliby pomocy w pracy organizacyjnej, specjalistycznej i społeczno-kulturalnej. Te trudności ujemnie wpływały na reaktywowanie starych i powstawanie nowych kółek rolniczych, jednak nie zahamowały całkowicie ich działalności. Większość kółek rolniczych woj. lubelskiego w latach 1920—1923 z coraz większym zrozumieniem potrzeb podchodziła do realizowania swoich zadań statutowych. W 1920 r. zajmowały się one przede wszystkim pracą oświatową (pogadanki, prenumerata czasopism rolniczych i ludowych, zakładanie bibliotek i organizowanie krótkoterminowych kursów rolniczych). I tak np. w siedmiu powiatach (Biłgoraj, Chełm, Lubartów, Puławy, Biała Podlaska, Janów, Łuków) ogłoszono 334 pogadanki na tematy: upraw, hodowli, stosowania nawozów, samorządu i kooperacji; w 25 kółkach rolniczych (pow. Biłgoraj — 6, Łuków — 14, Lublin — 5) założono biblioteczki z literaturą rolniczą; pięć OZKR (Krasnystaw, Puławy, Zamość, Łuków, Siedlce) przeprowadziło dla rolników specjalistyczne kursy rolnicze i rolniczo-ogrodnicze. Kółka rolnicze podejmowały również coraz szerzej problemy związane z podnoszeniem na wyższy poziom gospodarki chłopskiej. OZKR przy współpracy z syndykatami oraz spół-

dzielniami rolniczo-handlowymi, których w województwie było 10 (Puławy, Lublin, Kraśnik, Garwolin, Łuków, Chełm, Zamość, Biłgoraj, Siedlce, Radzyń), kupowały proste rolnicze narzędzia uprawowe, sprowadzały zboże i nawozy mineralne. Współpracując ze Stowarzyszeniem Spożywców (Lubartów, Zamość, Łuków), pomagały członkom kółek rolniczych w zakładaniu sklepów wiejskich¹³. Trudno jest wymienić wszystkie podejmowane przedsięwzięcia, które w znacznym stopniu wpływały na podniesienie świadomości i kultury rolnej mieszkańców lubelskiej wsi.

W działalności kółek rolniczych rok 1920 był okresem zdobywania doświadczeń, niejako pracy od podstaw w nowo kształtowanych warunkach społeczno-politycznych. Wypracowane doświadczenia wpłynęły na kształt i dalszy rozwój samorządu chłopskiego w woj. lubelskim.

Już w 1923 r. nastąpiło rozszerzenie działalności kółek poprzez zwiększenie udziału członków, jak również zakresu podejmowanych prac. W pracy rolniczo-oświatowej znacznie zwiększono zakres oddziaływania poprzez pogadanki i prelekcje, których wygłoszono 700 przy udziale ok. 15 000 słuchaczy, rozkolportowano 2528 egz. prasy i książek rolniczych, zorganizowano 50 kursów letnich (3—10-dniowych), które ukończyło 1500 osób. Kółka dysponowały 50 bibliotekami o profilu rolniczym. Szerzej niż dotychczas podejmowano prace związane z doskonaleniem i podnoszeniem na wyższy poziom gospodarstw chłopskich. W 8 powiatach (Biłgoraj, Chełm, Garwolin, Janów, Lubartów, Radzyń, Siedlce, Tomaszów) założono 267 poletek doświadczalnych w zakresie: stosowania nawozów mineralnych, upraw zbóż, ziemniaków, warzyw i buraków cukrowych. W 7 powiatach (Biłgoraj, Garwolin, Janów, Łuków, Puławy, Radzyń, Tomaszów) kółka rolnicze zakwalifikowały do konkursu 100 gospodarstw chłopskich. W 1923 r. kółka woj. lubelskiego miały dość duży dorobek, którego propagowanie wpływało na dalszą aktywizację ludności wiejskiej. Temu też celowi służyły organizowane przez OZKR przy współudziale sejmików powiatowych wystawy i pokazy osiągnięć kółek rolniczych. W Janowie i Kraśniku zorganizowano pokaz koni i bydła, w Lubartowie wystawę bydła i trzody chlewnej, którą zwiedziło ok. 2000 osób, w Łukowie wystawę osiągnięć Sekcji Ogrodniczo-Pszczelarskiej — zwiedziło ją ok. 1500 osób. Za najlepsze wyniki kółka rolnicze otrzymywały wysokie nagrody pieniężne, maszyny, sprzęt weterynaryjny, zestawy książek rolniczych i dyplomy¹⁴.

Jednym z najbardziej palących problemów wsi lubelskiej były stosunki agrarne, a więc duże rozdrobnienie rolnictwa, szerzące się bezrobocie i głód ziemi. Tymi sprawami bardzo mocno interesowały się kółka rolnicze i OZKR, które wspólnie z Okręgowym Urzędem Ziemskim w Lublinie i Siedlcach na mocy Ustawy Sejmowej z 1919 i 1920 r. prowadziły parcelację majątków obszarnczych. W 1923 r. rozparcelowały one 304 majątki o powierzchni 49 834 ha, z czego m. in. utworzono 3468 parcel rolniczo-samodzielnych o powierzchni 30 897 ha. W wyniku dokonanego nadziału ziemię otrzymało: 705 nabywców ze służby folwarcznej, 1538 bezrolnych, 2117 małorolnych i in.¹⁵ Tak więc sytuacja ekonomiczna szczególnie małorolnych i bezrolnych chłopów uległa wyraźnej poprawie.

¹³ *Sprawozdanie... za rok 1920*, s. 20—88.

¹⁴ *Sprawozdanie... za rok 1923*, s. 65—125.

¹⁵ Tamże, s. 13—14.

Trudno jest ustalić wpływy stronnictw ludowych Lubelszczyzny w kółkach rolniczych w latach 1920—1926. Należy jednak sądzić, że w pierwszym okresie reaktywowania kółek zdecydowany prymat należał do PSL „Wyzwolenie”, będącego jedynym ich organizatorem. Na początku lat dwudziestych swoje wpływy zaczęło zdobywać PSL „Piast”, które rozwijało się dzięki przechodzeniu członków z PSL „Wyzwolenie” oraz z innych partii politycznych, jak to miało miejsce w pow. łukowskim¹⁶. W tym okresie na arenę polityczną weszło również Chłopskie Stronnictwo Radykalne, szerzące swoje wpływy przede wszystkim w południowo-wschodniej części województwa, a w 1924 r. Niezależna Partia Chłopska, która rozwijała się głównie na terenie centralnych powiatów Lubelszczyzny.

Brak jakiegokolwiek sprawozdawczości z kółek rolniczych, mówiącej o wpływach politycznych w tej organizacji, należy przede wszystkim przypisać temu, że od początku swojej działalności zakazywały wprowadzania do nich elementów politycznych. Już na pierwszym, po odzyskaniu niepodległości, zjeździe delegatów w 1920 r. została podjęta uchwała mówiąca, że „Zjazd Delegatów Kółek Rolniczych i Związków Młodzieży Wiejskiej na Zjeździe w Lublinie d. 25 II stwierdzając, że niektóre kółka rolnicze i Związki Młodzieży Wiejskiej wprowadzają do swej pracy pierwiastek polityczno-partyjny, przypomina wszystkim członkom powyższych organizacji, iż są one a p o l i t y c z n e [podkr. — E. M.], a zatem podobne zagadnienia pod obrady Kółek Rolniczych i Związków Młodzieży Wiejskiej nie wchodzi”¹⁷.

Jeszcze ostrzejsze w swej treści sformułowanie dotyczące apolityczności kółek rolniczych zostało zawarte w uchwale przyjętej na zebraniu Rady Związku Kółek Rolniczych Województwa Lubelskiego i Wołynia w Lublinie w dn. 24 września 1922 r., a więc przed zbliżającymi się wyborami. „Celem zachowania bezpartyjności — głosiła uchwała — i uchronienia organizacji Kółek Rolniczych od rozbicia z powodu akcji wyborczej do Sejmu i Senatu Rzeczypospolitej Polskiej zabrania się na wszystkich zebraniach organizacji Kółek Rolniczych zarówno członkom, jak i instruktorom wprowadzania względnie podtrzymywania dyskusji w sprawach partyjno-politycznych pod rygorem wykluczenia z organizacji.”¹⁸

Oficjalnie głoszona apolityczność kółek rolniczych w rzeczywistości pozostawała na papierze. W praktyce bowiem między poszczególnymi stronnictwami chłopskimi — tak na gruncie kółek rolniczych, jak i samorządowym oraz sejmowym — toczyły się zażarte walki o uzyskanie jak największych wpływów politycznych, które w konsekwencji przesądzały o sile oddziaływania podejmowanych przez nie akcji.

Natomiast bardzo istotnym problemem, z jakim borykały się w tym okresie kółka, była ciągle pogarszająca się sytuacja gospodarcza i ekonomiczna kraju, która w znacznym stopniu zaważyła na braku ich stabilności. Następował spadek liczby kółek i ich członków, a więc jednostek, które były na tyle słabe, że nie wytrzymały obciążeń, jakie niosła ze sobą sytuacja kryzysowa.

¹⁶ Wojewódzkie Archiwum Państwowe w Lublinie (dalej — WAPL), Starostwo Powiatowe Łukowskie, sygn. 88, s. 77, Sprawozdanie sytuacyjne za październik 1921 r.

¹⁷ *Sprawozdanie... za rok 1920*, s. 134.

¹⁸ WAPL, Starostwo Powiatowe Łukowskie, Wydział Powiatowy, sygn. 202, s. 63.

W następnym, jakościowo nowym okresie w działalności stronnictw ludowych i w kwestii apolityczności musiały nastąpić zasadnicze zmiany, a wraz z poprawiającą się koniunkturą gospodarczą kółka rolnicze uzyskały bardziej sprzyjające warunki rozwojowe.

WPLYWY STRONNICTW CHŁOPSKICH W KÓŁKACH ROLNICZYCH
W LATACH 1926—1931

Stronnictwa ludowe w programach politycznych nie podejmowały zagadnienia polityczności kółek rolniczych do 1927 r., tj. do chwili, kiedy na skutek przewrotu majowego w 1926 r. zaczął kształtować się nowy układ sił politycznych, coraz bardziej agresywnie występujących w stosunku do partii chłopskich, a szczególnie o radykalnych poglądach. Jedy- nym stronnictwem, które zalecało członkom podjęcie działalności w kół- kach, było Stronnictwo Chłopskie. W podjętej uchwale na Kongresie, jaki odbył się 5 czerwca 1927 r., stwierdzono: „Kongres poleca wszystkim chłopom popierać kółka rolnicze zrzeszone w CZKR, organizacje chłop- skie spółdzielcze, związki młodzieży i inne samodzielne chłopskie orga- nizacje społeczne, oświatowe, i gdy znajdują się ludzie ku temu odpowiedni, brać rządy w tych instytucjach w chłopskie ręce”¹⁹.

W latach 1920—1926 na Lubelszczyźnie istniał bardziej podatny grunt do rozwoju kółek rolniczych podległych CZKR niż CTR. Było to związane przede wszystkim z dobrze rozwiniętym na tym terenie ruchem ludowym, mającym zdecydowane wpływy wśród mas chłopskich, a tym samym od-

Tab. 2. Stan organizacyjny i wpływy polityczne

Powiat	Liczba kółek	Liczba członków	Wpływy po		
			PSL „Piast”	PSL „Wyzw.”	SCh
Biłgoraj	24	748	23	18	28
Chełm	12	346	—	—	—
Garwolin	33	1200	10	30	60
Hrubieszów	8	140	—	55	45
Janów	26	1000	1	27	34
Krasnystaw	46	1250	—	20	60
Lubartów	23	785	8	37	48
Lublin	62	1947	11	30	44
Łuków *	—	—	—	—	—
Puławy	36	1381	10	55	25
Radzyń	18	555	30	60	10
Siedlce	31	869	80	20	—
Tomaszów **	—	—	—	—	—
Włodawa	12	385	40	10	—
Zamość	27	650	2	93	—

* W pow. Łuków 2 KR były w stadium organizacji: w Łukowie i Okrzei gm. Gluchów.

** OZKR nie przejawiał działalności. KR nie było.

Źródło: WAPL, UWL, WSP. Zespół nie opracowany (51—44/79, poz. 37). Pismo wojewody lubelskiego do MSW z dnia 5 XI 1927. Towarzystwo Rolnicze i Związki Kółek Rolniczych na terenie woj. lubelskiego. Załącznik do sprawozdania.

¹⁹ „Gazeta Chłopska” nr 24 z 12 VI 1927. Por. *Materiały źródłowe do historii polskiego ruchu ludowego*, s. 258.

działających na całokształt życia społecznego, politycznego i gospodarczego województwa.

Na terenie woj. lubelskiego w 1927 r. działało 358 kółek rolniczych zrzeszających 11 256 członków podległych CZKR (tab. 2) oraz 168 kółek i ok. 400 członków podległych CTR.

Jak wynika z danych zawartych w tab. 2, zdecydowane wpływy w kółkach rolniczych w poszczególnych powiatach miały: PSL „Wyzwolenie” i Stronnictwo Chłopskie. „Wyzwolenie” przeważające wpływy (ponad 50%) zdobyło w 4 powiatach (Hrubieszów, Puławy, Radzyń i Zamość), natomiast SCh — w 2 (Garwolin, Krasnystaw) oraz silne w pozostałych. Wpływy obu tych stronnictw w kółkach rolniczych województwa były w zasadzie jednakowe, gdyż PSL „Piast” jedynie w pow. siedleckim osiągnęło zdecydowaną większość. Stronnictwa prawicowe (ZLN, ChD, ZNRz), dysponując niewielkimi wpływami, nie odgrywały większej roli, przy czym ZLN zdobył 15% wpływów w pow. janowskim, 10% we włodawskim, 7% w puławskim i po 4% w lubartowskim i lubelskim. W powiatach: Biała Podlaska, Konstantynów, Sokołów i Węgrów nie było kółek rolniczych podległych CZKR, a tylko CTR.

Województwo lubelskie w stosunku do pozostałych czterech województw centralnych, tj. warszawskiego, łódzkiego, kieleckiego i białostockiego, w których CZKR rozwijał swoją działalność, miało wysoki stopień organizacji chłopów w kółkach rolniczych, stanowiący 23,9% kółek i 22,5% członków²⁰. Tak duże zorganizowanie wsi lubelskiej świadczy o wadze, jaką ludowcy przywiązywali do tego rodzaju działalności oraz

Związku Kółek Rolniczych w 1927 r.

lityczne w		%					
b. NPCh	ChSR	ZLN	ChD	ZNRz	PPS	bezp.	
—	1	—	1	—	2	—	
—	—	—	—	—	—	100	
—	—	—	—	—	—	—	
—	—	—	—	—	—	—	
—	—	15	—	—	—	23	
—	—	—	—	—	—	20	
1	—	4	—	—	1	1	
—	—	4	—	—	—	11	
—	—	—	—	—	—	—	
—	—	7	—	—	3	—	
—	—	—	—	—	—	—	
—	—	—	—	—	—	—	
—	—	10	—	10	—	30	
—	—	—	—	—	—	5	

²⁰ *Zarys historii polskiego ruchu ludowego*, s. 272.

do korzyści, jakie płynęły z podnoszenia świadomości chłopskiej i kultury rolnej na wsi.

Jak już zaznaczono, na terenie woj. lubelskiego działały również kółka rolnicze podlegające ziemiańskiemu CTR. 168 kółek było zrzeszonych w 10 okręgowych towarzystwach rolniczych, w których niewielkie wpływy mieli także ludowcy. I tak: PSL „Piast” opanowało 25 kółek rolniczych (14,9%), PSL „Wyzwolenie” — 17 (10,1%), Stronnictwo Chłopskie — 2 (1,2%). 124 kółka (73,8%) pozostawały pod zdecydowanymi wpływami stronnictw prawicowych, a więc ZLN i ChD²¹.

Niejako odbiciem układu sił politycznych panujących w kółkach rolniczych woj. lubelskiego w 1927 r. był skład zarządów OZKR (tab. 3).

Tab. 3. Skład polityczny zarządów OZKR woj. lubelskiego w 1927 r.

Siedziba OZKR	Członkowie i sympatycy							
	Liczba członków zarządu	PSL „Piast”	PSL „Wyzwo- lenie”	SCh	b. NPCh	PFS	bezp.	ugr. pr. ZLN OWP
Biała								
Podlaska	7	3	1	—	—	—	—	3
Biłgoraj	—	—	—	—	—	—	—	—
Chełm	8	2	3	—	—	—	3	—
Garwolin	7	1	—	6	—	—	—	—
Hrubieszów	10	—	8	1	—	1	—	—
Janów	9	—	4	1	1	—	2	1
Krasnystaw	6	—	—	3	—	—	1	2
Lubartów	5	—	1	1	—	—	2	1
Lublin	12	—	8	4	—	—	—	—
Łuków	—	—	—	—	—	—	—	—
Puławy	9	—	5	1	—	1	1	1
Radzyń	9	2	5	—	—	—	1	—
Siedlce	8	2	5	—	—	—	1	—
Tomaszów	—	—	—	—	—	—	—	—
Włodawa	7	3	1	—	—	—	1	2
Zamość	8	—	6	—	—	1	1	—
Razem	105	13	47	17	1	3	14	10

Źródło: WAPL, UWL, WSP. Zespół nie opracowany (51—55/79, poz. 37). Pismo wojewody lubelskiego do MSW z dnia 5 XI 1927. Towarzystwo Rolnicze i Związki Kółek Rolniczych na terenie woj. lubelskiego.

²¹ OTR zrzeszały w powiatach: Biała Podl. — 20 kółek rolniczych i 500 członków, Garwolin — 4 kółka i ok. 60 członków, Hrubieszów — 21 kółek i ok. 500 członków, Konstantynów — 15 kółek i ok. 300 członków, Puławy — 9 kółek i 450 członków, Lublin — 33 kółka i ok. 700 członków, Radzyń — 6 kółek i 147 członków, Siedlce — 12 kółek i 100 członków, Sokołów — 23 kółka i 540 członków, oraz Węgrów — 25 kółek i ok. 600 członków. WAPL, UWL, WSP, Zespół nie opracowany (51—44/79, poz. 37): Sprawozdanie starosty białskiego z 3 VI 1927; Sprawozdanie starosty garwolińskiego z 2 VI 1927; Sprawozdanie starosty hrubieszowskiego z 3 VI 1927; Sprawozdanie starosty konstantynowskiego z 2 VI 1927; Sprawozdanie starosty lubelskiego z 4 VI 1927; Sprawozdanie starosty puławskiego z 1 XI 1927; Sprawozdanie starosty radzyńskiego z 5 VI 1927; Sprawozdanie starosty siedleckiego z 1 VI 1927; Sprawozdanie starosty sokołowskiego z 1 VI 1927; Sprawozdanie starosty węgrowskiego z 30 V 1927.

Na 105 członków zarządów najczęściej swoich przedstawicieli — 43,8% — miało PSL „Wyzwolenie”, 16,2% Stronnictwo Chłopskie i 12,3% PSL „Piast”. Stosunkowo duże wpływy osiągnęły również stronnictwa prawicowe, które łącznie miały 10 przedstawicieli — 9,5%. Należy również zaznaczyć, że OZKR w Białej Podlaskiej istniał tylko formalnie, gdyż od 1924 r. nie dysponował żadnymi funduszami, stąd też nie mógł wykazać się działalnością w postaci zorganizowanych kółek rolniczych²². Natomiast OZKR w Siedlcach opanował również część pow. sokołowskiego i węgrowskiego²³, które nie miały własnych OZKR. Należy sądzić, że brak w tych powiatach okręgowych związków w poważny sposób osłabił rozwój kółek rolniczych, a przede wszystkim oddawał inicjatywę okręgowym towarzystwom rolniczym, które skupiły w organizowanych kółkach dość liczne rzesze chłopów.

W drugiej połowie lat dwudziestych do kółek rolniczych podległych CZKR w coraz większym stopniu zaczęły przenikać ugrupowania prawicowe, a przede wszystkim Związek Naprawy Rzeczypospolitej, który w tym okresie zdobył mocną pozycję we władzach CZKR²⁴. Działacze Związku, wchodząc w skład centralnych, wojewódzkich i powiatowych władz kółek rolniczych, zmierzali do podporządkowania ich swojej programowej polityce, co ujawniło się przy rozłamie w Centralnym Związku Młodzieży Wiejskiej w 1928 r.

Te taktyczne posunięcia ZNRz miały również swoje odbicie w składzie władz kółek rolniczych woj. lubelskiego, który był następujący: prezes — Lucjan Lechnicki, właściciel ziemski — ZNRz, Andrzej Koter, rolnik — PSL „Wyzwolenie”, Franciszek Górny — rolnik, Sch, Walerian Karasiński — wicewojewoda, dr Władysław Hedinger, dyr. Banku ZNRz, Edmund Kłopotowski, wicedyrektor Banku Rolnego w Warszawie — ZNRz, Jan Szyszko, rolnik — PSL „Wyzwolenie”, Tadeusz Madler, działacz Związku Kółek Rolniczych — ZNRz, Andrzej Szczotka, rolnik — PSL „Wyzwolenie”, Jan Borys, — rolnik Sch, Stefan Tatarczak, poseł — Sch, Jan Pietras, rolnik — PSL „Wyzwolenie”, Wiesław Czerwiński, CZKR — ZNRz, Bolesław Wnuk, rolnik — PSL „Wyzwolenie”, Szczepan Ciekot, rolnik — PSL „Piast”, Władysław Belina-Prażmowski, płk rez. — bezpartyjny, prof. Józef Sypniewski, Tadeusz Węgliński, właściciel ziemski — ZNRz, Antoni Rybczyński, rolnik — ZNRz, Jan Załęski, rolnik — PSL „Piast”, oraz Jan Diupero, rolnik — Sch²⁵. Tak więc w składzie Zarządu Związku Kółek Rolniczych woj. lubelskiego było aż 7 przedstawicieli ZNRz, 5 — PSL „Wyzwolenie”, 4 — Sch, 2 — PSL „Piast”, oraz 3 bliżej nie określonych politycznie, co w przypadku głosowania przy rozbieżnych interesach poszczególnych stronnictw ludowych mogło przesądzić sprawę na korzyść prawicy. Działacze ZNRz wchodzący w skład zarządów OZKR jedynie w Krasnymstawie (Adam Bojarski, Antoni Rybczyński) i we Włodawie (Włodzimierz Fedyn, Antoni Starkowicz) oraz

²² Tamże, Sprawozdanie starosty białskiego z 3 VI 1927.

²³ Tamże, Sprawozdanie starosty siedleckiego z 1 VI 1927.

²⁴ *Zarys historii polskiego ruchu ludowego*, s. 273.

²⁵ WAPL, UWL, WSP, Zespół nie opracowany (51-44/79, poz. 37): Pismo wojewody lubelskiego do MSW z 5 XI 1927; Towarzystwo Rolnicze i Związek Kółek Rolniczych na terenie woj. lubelskiego, informacje.

w pow. włodawskim osiągnęli niewielkie (10%) wpływy w kółkach rolniczych²⁶.

Jak wynika z przedstawionych materiałów, ZNRz w woj. lubelskim nie miał w kółkach rolniczych i jego władzach bezpośrednich (OZKR) takiego wpływu, który mógłby doprowadzić do jakichkolwiek zmian w układzie sił politycznych tej organizacji chłopskiej, co nie znaczy, że działacze ci takich przedsięwzięć nie podejmowali, szczególnie ze szczybla wojewódzkiego.

Pod koniec 1927 r. na arenę polityczną weszła nowa partia — Bezpartyjny Blok Współpracy z Rządem (BBWR). Głosił on hasła solidaryzmu, chciał skupić wokół programu sanacji większość społeczeństwa. W niedługim okresie stał się on jednym z najsilniejszych ugrupowań politycznych, co wykazały przede wszystkim wybory sejmowe w 1928 r. Tak szybkie zdobycie wysokiej pozycji osiągnął BBWR dzięki przechodzeniu w jego szeregi przede wszystkim działaczy ugrupowań prawicowych (ZLN, ZNRz), jak również bogatego chłopstwa i inteligencji, skupionych dotychczas w stronnictwach ludowych. Również z terenu Lubelszczyzny do BBWR przystąpiło wiele terenowych stronnictw ludowych, w tym działacze kółek rolniczych, m. in. z PSL „Piast” — Marian Ciepłak (Lublin), Konstanty Boniuk (pow. Biała Podlaska), z PSL „Wyzwolenie” — Franciszek Pilip (pow. Biłgoraj), Franciszek Górny (pow. Lublin), Jan Pietras (Janów), z SCh — Szymon Bancarzowski (pow. Krasnystaw), oraz b. członek NPCh — Aleksander Tywoniuk (pow. Konstantynów)²⁷.

Stosunek kółek rolniczych do poszczególnych partii i stronnictw politycznych został najwyraźniej ujawniony w trakcie wyborów do Sejmu i Senatu w 1928 r. — podczas których nastąpiły dość istotne przesunięcia polityczne w łonie samych kółek. I tak np. w pow. Konstantynów, w którym kółka rolnicze znajdowały się prawie pod wyłącznym patronatem OTR (do wyborów pod wpływami ZLN i in.), w większości oddały głosy na BBWR. Z 10 kółek w 6 zdecydowana większość członków oddała głosy na BBWR (Janów Podl., Konstantynów, Szpaki gm. Sarnaki, Platerów gm. Górki, kol. Mariampol gm. Witulin i Kornica), przy czym kółko rolnicze w kol. Mariampol włączyło się czynnie do akcji przedwyborczej, organizując zebrania na rzecz Bezpartyjnego Bloku. W 3 kółkach (Sarnaki, Bohukały, Chołowczyce) większość ich członków oddała głosy na ZLN. W 1 kółku (Pawłów Stary gm. Pawłów) oddane głosy podzieliły się na poszczególne ugrupowania polityczne. Na stronnictwa ludowe głosowała minimalna liczba członków kółek rolniczych, a mianowicie: członkowie kółka w Pawłowie Starym na kandydatów PSL „Wyzwolenie” oddali 10% głosów, ChSR — 5%, i SCh — 5%, natomiast z kółka Bohukały tylko 5% głosów padło na PSL „Wyzwolenie”²⁸.

Podobnie jak w pow. konstantynowskim przedstawiała się sytuacja w pow. sokołowskim, gdzie na rzecz BBWR głosowało 20% członków kółek rolniczych, PSL „Wyzwolenie” i ZLN 35%, oraz PSL „Piast” — 10%.

²⁶ Tamże, oraz patrz tab. 3.

²⁷ T. i W. Rzepeccy: *Sejm i Senat 1928—1933*, Poznań 1928, s. 58; WAPL, UWL, WSP, Zespół nie opracowany (51-44/79, poz. 73): Sprawozdanie starostów za okres od 6 VIII do 8 IX 1928; Wykazy działaczy politycznych, społecznych i zawodowych.

²⁸ WAPL, UWL, WSP, sygn. 220, s. 178—188, Sprawozdanie starosty konstantynowskiego z 27 IV 1928; Stanowisko Związków i Stowarzyszeń w czasie wyborów.

Starosta sokołowski informował, że „w tym też stosunku kółka [rolnicze] pracowały na rzecz poszczególnych stronnictw”²⁹.

Bardziej korzystnie dla kandydatów na posłów stronnictw ludowych głosowali członkowie kółek rolniczych w pow. Puławy, Lubartów i Janów. „W pow. puławskim do akcji wyborczej na rzecz ugrupowań, którym sprzyjała większość ich członków, tj. prawie wszędzie na rzecz PSL „Wyzwolenie”, zostały włączone wszystkie kółka rolnicze. Jedyne dwa kółka — w Kurowie i Osinach, popierały kandydata Stronnictwa Chłopskiego³⁰. W pow. lubartowskim, mimo że prowadzono agitację na rzecz BBWR, członkowie kółek rolniczych opowiedzieli się za kandydatami z PSL „Wyzwolenie”³¹. Natomiast w pow. janowskim szeroką agitację na rzecz BBWR prowadził przede wszystkim OZKR, na którego czele stali: Janowski, Prażmowski i Pietras. Starosta janowski informował, że „Wpływy Związek [Kółek Rolniczych] posiada znaczne i w przeważającej części zyskane dla listy nr 1. Głosy są wynikiem pracy Zw. Kółek Rolniczych. Zarząd zwalczał wszystkie inne listy, szczególnie nr 10, nr 3 i nr 24”. Były to listy: Stronnictwa Chłopskiego, PSL „Wyzwolenie” i ZLN. Mimo tak przeprowadzonej akcji przez OZKR w północnej części powiatu wiele głosów oddano na listę nr 3, a w południowej — na listę nr 10³². W pozostałych powiatach województwa udział członków kółek rolniczych w wyborach do Sejmu był dość zróżnicowany, o czym świadczą głosy oddane na poszczególne partie i stronnictwa polityczne.

Silne poparcie dla BBWR miało miejsce nie tylko podczas wyborów sejmowych. W latach 1928—1929 zdobywał on bardzo duże wpływy w samorządzie terytorialnym i zarządach kółek rolniczych. W dniu 21 maja 1928 r. w Chełmie odbył się Zjazd OZKR, w wyniku którego do składu zarządu weszli zwolennicy BBWR: starosta Międzybłocki, poseł Lechnicki, Roman Grzesiuk i Zdzisław Szymankiewicz. Również w Krasnymstawie na Zjeździe OZKR w dniu 30 maja 1928 r. ścierały się wpływy SCh i BBWR. W nowo wybranym zarządzie, zdominowanym dotąd przez SCh, stronnictwo to reprezentowało tylko 2 przedstawicieli (Michał Kozorys i Kazimierz Kuba), podczas gdy BBWR — 3 (Jan Kyc, Stanisław Banach i Adam Bojarski), 1 był z PSL „Wyzwolenie” (Stanisław Zadrąg) oraz 1 z ZLN (Marceli Zemralski — dyr. szkoły)³³.

Nieco inne było podłoże zmian, jakie zaszły w składzie OZKR w pow. hrubieszowskim, w którym od dłuższego czasu trwał rozłam pomiędzy kółkami rolniczymi podporządkowanymi CZKR. Otóż oprócz kółek CTR i CZKR istniały tam również kółka rolnicze przy Powiatowym Kole Związku Osadników, podległe bezpośrednio Wojewódzkiemu Związkowi Kółek Rolniczych w Lublinie. Głównym zarzutem stawianym OZKR przez Koło Związku Osadników było opanowanie go przez przedstawicieli PSL

²⁹ Tamże, s. 258, Sprawozdanie sytuacyjne starosty sokołowskiego z 25 IX 1928; Stanowisko Związków i Stowarzyszeń w czasie wyborów.

³⁰ Tamże, s. 241, Sprawozdanie sytuacyjne starosty puławskiego z 2 V 1928; Stanowisko Związków i Stowarzyszeń w czasie wyborów.

³¹ Tamże, s. 198, Sprawozdanie sytuacyjne starosty lubartowskiego z 25 IV 1928; Stanowisko Związków i Stowarzyszeń w czasie wyborów.

³² Tamże, s. 166, Sprawozdanie sytuacyjne starosty janowskiego z 25 IV 1928; Stanowisko Związków i Stowarzyszeń w czasie wyborów.

³³ WAPL, UWL, WSP, sygn. 347, s. 13, Sprawozdanie sytuacyjne wojewody lubelskiego z 9 VI 1928; WAPL, Starostwo Powiatowe Łukowskie, sygn. 108, s. 13, Tygodniowe sprawozdanie sytuacyjne wojewody lubelskiego z 9 VI 1928.

„Wyzwolenie” i nadawanie mu charakteru politycznego. Rozłam ten został zakończony 5 czerwca 1928 r. zwołaniem do Hrubieszowa zjazdu delegatów obu tych organizacji, podczas którego dotychczasowy zarząd OZKR zrezygnował z dalszego pełnienia obowiązków. Wraz z rozwiązaniem się zarządu kółka rolnicze Związku Osadników przystąpiły do OZKR. Wybrano nowy 9-osobowy zarząd, reprezentowany przez trzy ugrupowania polityczne. Dominującą rolę odegrał w nim BBWR, mając 5 swoich przedstawicieli — Modzelewskiego (rolnik, osadnik wojskowy), Miłkowskiego (komisarz ziemski), Grabowskiego (rolnik, osadnik wojskowy), Jowdyka (rolnik) i Kościuka (rolnik). Stronnictwa ludowe reprezentowali: PSL „Wyzwolenie” — Mszanecki (rolnik), Świdziński (nauczycieli gimnazjum) i Wiejak (rolnik), oraz Sch — Gąsior (rolnik)³⁴.

W omawianym okresie w większości OZKR i zarządów kółek rolniczych³⁵ woj. lubelskiego nastąpiły istotne zmiany w ich składach. Coraz większą rolę odgrywali w nich bogaci chłopcy i ziemianie — członkowie BBWR. Bezpośrednią tego konsekwencją był fakt, że kółka rolnicze przestały być reprezentantami chłopów średnio- i małorolnych, dotychczas bronionych przez PSL „Wyzwolenie” i Stronnictwo Chłopskie.

Po przewrocie majowym w coraz szerszym zakresie zaczęły szerzyć się — w zasadzie słuszne — tendencje do koordynacji działalności licznych organizacji i związków kółek rolniczych. Zbiegły się one jednak z dążeniem obozu rządowego do podporządkowania sobie istniejących organizacji społecznych i wyparcia z nich wpływów innych ugrupowań politycznych. Zamierzenia rządu znalazły poparcie u części obszarnictwa zainteresowanego likwidacją ujawniających się w większości związków kółek rolniczych tendencji emancypacyjnych chłopów oraz liczącego na umocnienie, poprzez współpracę z obozem rządowym, swych wpływów. Sprawa unifikacji miała więc nie tylko aspekt polityczny, ale i klasowy. Rząd zaczął realizować swoje zamierzenia już w 1927 r. za pośrednictwem Polskiego Związku Organizacji i Kółek Rolniczych oraz Związku Organizacji Rolniczych. PZOiKR, grupujący w większości przedstawicieli drobnej własności rolnej, wystąpił w 1927 r. z hasłem zjednoczenia wszystkich organizacji rolniczych w Polsce. Było ono motywowane interesem drobnego rolnictwa, możliwością lepszego zaspokojenia jego potrzeb. PSL „Piast” i PSL „Wyzwolenie” odniosły się do tej propozycji, inspirowanej przez koła rządowe, z dużą rezerwą; Stronnictwo Chłopskie natomiast ustosunkowało się do niej początkowo przychylnie, uznając ją za korzystną dla wsi, dla jej gospodarczego, a w dalszej perspektywie i politycznego zjednoczenia³⁶.

We władzach Centralnego Związku Kółek Rolniczych również nie było jednomyślności co do przeprowadzenia unifikacji kółek. Jednak na Zjeździe 17 czerwca 1928 r. większość działaczy, przede wszystkim z PSL „Wyzwolenie” i Sch, wypowiedziała się przeciw łączeniu się z obszarniczymi organizacjami rolniczymi. Wniosek ten został poparty także na zebraniu Zarządu Głównego CZKR 13 września 1928 r., przy czym równo-

³⁴ WAPL, Starostwo Powiatowe Hrubieszowskie, sygn. 37, s. 3—4, Tygodniowe sprawozdanie sytuacyjne starosty hrubieszowskiego z 6 VI 1928.

³⁵ Zob. np. WAPL, Starostwo Powiatowe Konstantynowskie, sygn. 5, s. 6, Tygodniowe sprawozdanie sytuacyjne starosty konstantynowskiego z 16 I 1929.

³⁶ *Zarys historii polskiego ruchu ludowego*, s. 275—276.

cznie uchwalono drugi wniosek, zgłoszony przez działacza SCh Andrzeja Welerona, który upoważniał prezydium do zebrania informacji na temat projektowanej unifikacji w celu przedłożenia na zjeździe. Działacze SCh poparli również wniosek zgłoszony przez T. Niedzielskiego, który wręcz zezwalał na prowadzenie rozmów w sprawie unifikacji. Niezdecydowanie, jakie ujawniło się w łonie CZKR, umożliwiło zwolennikom obozu rządowego wszczęcie dalszych kroków celem realizacji projektu³⁷. Brak jedności między poszczególnymi stronnictwami politycznymi oraz wśród ich działaczy spowodował, że 12 marca 1929 r. Zarząd Główny CZKR większością głosów przyjął uchwałę o unifikacji kółek rolniczych.

Tab. 4. Stan organizacyjny kółek rolniczych woj. lubelskiego z 1930 r. zrzeszonych w OTOiKR

Powiat	Liczba KR	%	Liczba członków	%
Biała Podlaska	15	1,5	374	1,3
Biłgoraj	29	2,8	749	2,6
Chełm	45	4,3	1 016	3,5
Garwolin	55	5,2	1 395	4,8
Hrubieszów	74	7,0	1 912	6,6
Janów	44	4,2	1 225	4,2
Konstantynów	15	1,5	515	1,8
Krasnystaw	70	6,7	1 734	6,0
Lubartów	34	3,2	667	2,3
Lublin	133	12,7	3 325	11,4
Łuków	48	4,6	1 120	3,8
Puławy	86	8,2	4 000	13,8
Radzyń	52	4,9	1 051	3,6
Siedlce	94	8,9	2 315	7,9
Sokołów	73	6,9	2 670	8,2
Tomaszów	37	3,5	886	3,0
Węgrów	41	3,9	1 360	4,7
Włodawa	30	2,9	845	2,9
Zamość *	75	7,1	1 923	6,6
Razem	1050	100,0	29 082	100,0

* Nie przeprowadzono unifikacji kółek rolniczych z powodu rozbieżności stanowisk między działaczami poszczególnych ugrupowań politycznych w sprawie obsady czołowych stanowisk w prezydium OTOiKR. 75 kółek i 1923 członków stanowią sumę kółek podległych OTR (14) i OZKR (61) oraz członków OTR (300) i OZKR (1623).

Źródło: WAPL, UWL, WSP. Zespół nie opracowany (51-44/79, poz. 37).

Sprawozdania sytuacyjne starostów powiatowych za okres od 14 III do 22 IV 1930.

Wydarzenia, jakie miały miejsce w CZKR, znalazły szerokie odbicie na odbywających się w 1929 r. zjazdach OZKR woj. lubelskiego. Na zjeździe w Lubartowie w dniu 25 lutego 1929 r. delegaci uchwalili wniosek „o nieprzystępowaniu do zjednoczenia organizacji rolniczych”, a w skład nowego zarządu weszli przeważnie zdecydowani zwolennicy Stronnictwa Chłopskiego i PSL „Wyzwolenie”³⁸. Również zjazdy OZKR w Siedlcach³⁹

³⁷ Tamże, s. 277.

³⁸ CA KC PZPR, UWL, sygn. 270/IV-6, s. 6, Sprawozdanie sytuacyjne wojewody lubelskiego z 2 III 1929; WAPL, Starostwo Powiatowe Łukowskie, sygn. 111, s. 6, Tygodniowe sprawozdanie wojewody lubelskiego z 2 III 1929.

i Konstantynowie⁴⁰ wypowiedziały się przeciw unifikacji. Natomiast w pow. łukowskim doszło do otwartego konfliktu między działaczami PSL „Wyzwolenie” a Stronnictwa Chłopskiego. W dniu 3 października 1929 r. Okręgowy Sekretariat PSL „Wyzwolenie” zwołał zebranie członków kółek rolniczych niezadowolonych z unifikacji, w którym wzięli udział: z PSL „Wyzwolenie” — sen. Ciastek oraz posłowie Błażej Stolarski, Wacław Pietrzak i Smoła, natomiast z SCh — miejscowi działacze: Szewczak, Feliks Zawadzki i Modest Wysokiński. Podczas zebrania doszło do ostrych starć słownych, przy czym działacze SCh wypowiedzieli się za unifikacją kółek. Natomiast na wniosek członków PSL „Wyzwolenie” dokonano wyboru Zarządu Powiatowego Komitetu Obrony Samodzielności Kółek Rolniczych⁴¹.

Tab. 5. Przynależność partyjna prezesów zarządów kółek

Powiat	Członkowie i					
	PSL „Piast”	PSL „Wyzwolenie”	SCh	ZLCh Samop.	PPS	BBWR
Biała Podlaska	—	—	—	—	—	2
Biłgoraj	1	1	15	—	4	4
Chełm	3	14	3	—	—	15
Garwolin	3	17	18	—	—	2
Hrubieszów	24	2	24	1	—	11
Janów	—	10	20	—	2	5
Konstantynów	—	—	—	—	—	5
Krasnostaw	—	4	24	—	—	9
Lubartów	1	16	6	—	—	8
Lublin	—	—	—	—	—	—
Łuków	1	3	8	—	—	10
Puławy	—	—	—	—	—	—
Radzyń	—	—	—	—	—	—
Siedlce	—	—	—	—	—	—
Sokołów	12	13	—	1	—	14
Tomaszów	2	2	10	—	—	4
Węgrów	5	9	—	—	—	12
Włodawa	3	2	—	—	—	22
Zańsz	—	—	—	—	—	—
Razem	55	93	128	2	6	123

Zródło: WAPL, UWL, WSP. Zespół nie opracowany (51—44/79, poz. 37. Sprawozdania

Stosunek do unifikacji poszczególnych stronnictw ludowych na Lubelszczyźnie był zatem dość zróżnicowany. Na przykład podczas zjazdu OZKR w Garwolinie 3 marca 1929 r., w którym wzięło udział 45 delegatów i 65 zaproszonych gości, po długiej i ożywionej dyskusji zebrani pra-

³⁹ WAPL, UWL, WSP, sygn. 358, s. 4, Sprawozdanie sytuacyjne wojewody lubelskiego z 4 V 1929.

⁴⁰ WAPL, Starostwo Powiatowe Konstantynowskie, sygn. 5, s. 1—2, Tygodniowe sprawozdanie sytuacyjne starosty konstantynowskiego z 7 II 1929; WAPL, UWL, WSP, sygn. 355, s. 8, Sprawozdanie sytuacyjne wojewody lubelskiego z 9 II 1929.

⁴¹ CA KC PZPR, UWL, sygn. 270/IV-7, s. 6, Sprawozdanie sytuacyjne wojewody lubelskiego z 19 X 1929.

wie jednomyślnie (przy jednym głosie sprzeciwu) przyjęli wniosek o unifikacji kółek rolniczych. W skład nowego Zarządu OZKR zostało wybranych 3 zwolenników SCh z posłem Janem Zalewskim na czele, 2 zwolenników „Wyzwolenia” z posłem Edwardem Chadajem, 1 sympatyk BBWR i 1 bezpartyjny⁴². Podobnie przebiegały zjazdy w pow. Biała Podlaska, Węgrów i Krasnystaw⁴³.

Przytoczone tu przykłady w pełni odzwierciedlają sytuację, jaka miała miejsce również w pozostałych powiatach województwa. Jedno jest pewne, że centralne rozstrzygnięcie o unifikacji i rozgrywki toczące się wśród działaczy CZKR negatywnie wpłynęły na przedsięwzięcia podejmowane przez terenowych działaczy stronnictw ludowych. Niejednokrotnie z powodu ich zaciętrzewienia na zjazdach OZKR przedstawiciele stronnictw

rolniczych woj. lubelskiego w 1930 r., zrzeszonych w OTOiKR

sympatycy						
SN	ChD	ZLN	ND	OWD	Sel. Rob. Jedn.	bezp.
4	—	—	—	—	—	1
—	3	—	—	—	—	1
—	1	—	1	—	2	5
7	—	—	—	—	—	7
2	1	—	—	—	5	4
—	—	—	—	—	—	1
7	—	—	—	—	—	2
11	—	—	—	—	—	19
—	—	—	—	—	—	3
—	—	—	—	—	—	—
—	1	4	—	—	—	—
—	—	—	—	—	—	—
—	—	—	—	—	—	—
27	—	—	—	—	—	2
2	1	—	—	—	1	15
13	—	—	—	—	—	2
—	—	—	—	1	—	2
—	—	—	—	—	—	—
73	7	4	1	1	8	64

sytuacyjne starostów powiatowych za okres od 14 III do 22 IV 1930.

ludowych nie wybierano do nowych zarządów. Można nawet stwierdzić, że ułatwiali tym samym opanowywać zarządy i kółka rolnicze obozowi sanacji i współpracującym z nim obszarnikom.

Proces unifikacji kółek rolniczych woj. lubelskiego w zasadzie zakończono 28 czerwca 1930 r. W jego wyniku zostało utworzonych 1050 kółek z 29 082 członków zrzeszonych w okręgowych towarzystwach organizacji i kółek rolniczych — OTOiKR (zob. tab. 4).

⁴² WAPL, UWL, WSP, sygn. 356, s. 6, Sprawozdanie sytuacyjne wojewody lubelskiego z 9 III 1929.

⁴³ CA KC PZPR, UWL, sygn. 270/IV-14, s. 21—22, Sprawozdanie sytuacyjne wojewody lubelskiego za grudzień 1929.

W latach 1927—1930 nastąpiła znaczna rozbudowa kółek rolniczych na Lubelszczyźnie. Podczas gdy w 1927 r. było 526 kółek (łącznie OZKR i OTR) zrzeszających 15 256 członków, to w 1930 r. nastąpił wzrost o 524 kółka (99,6%) i 13 826 członków (90,6%). W tym okresie stosunkowo największy rozwój kółek rolniczych miał miejsce w siedmiu powiatach: Chełm — o 275% i 193,6% członków, Sokołów — o 217,3% kół i 349,4% członków, Hrubieszów — o 155,1% kół i 189,7% członków, Włodawa — o 150% kół i 119,4% członków, Siedlce — o 118,6% kół i 138,9% członków, Radzyń — o 116,7% kół i 49,7% członków, oraz Tomaszów — o 100% kół i 100% członków.

Przegrupowanie sił politycznych w kółkach rolniczych woj. lubelskiego w 1930 r. ilustruje tab. 5⁴⁴.

Z informacji zawartych w tab. 5, pomimo braku pełnych danych, również wynika, iż w przynależności partyjnej zarządów kółek zaszły duże zmiany na niekorzyść stronnictw ludowych. Na stanowiskach prezesów kółek rolniczych najwięcej zwolenników miało PSL „Piast” — w 55 kółkach (9,7%), w tym w pow. Hrubieszów — 24 (43,6%) i Sokołów — 12 (21,8%); PSL „Wyzwolenie” — w 93 kółkach (16,4%), w tym w pow. Garwolin — 17 (18,2%) i Lubartów — 16 (17,2%); Stronnictwo Chłopskie — w 128 (22,7%), w tym w pow. Hrubieszów — 24 (18,7%), Krasnystaw — 24 (18,7%) i Janów — 18 (14,0%); ZLCh „Samopomoc” — w 2 kółkach (0,3%). Natomiast BBWR, który na początku 1928 r. miał jeszcze minimalne wpływy, w 1930 r. — miał 123 swoich przedstawicieli na stanowiskach prezesów kółek rolniczych (21,8%)⁴⁵.

Pomimo pewnych niecisłości, jakie wynikają ze sprawozdawczości, należy stwierdzić, że w latach 1929—1930 nastąpiło poważne przegrupowanie sił politycznych, które było proporcjonalne do posiadanych wpływów. Natomiast powstały układ sił wskazywał, że członkowie kółek rolniczych w poważnym stopniu poszli na prawo w popieraniu ugrupowań politycznych

Jeszcze głębsze zmiany w układzie sił w 1930 r. zaszły w składach osobowych OTOiKR (tab. 6), w których BBWR uzyskał dominujące wpływy, dysponując w ich składach 68 swoimi przedstawicielami (36,6%); pozostałe ugrupowania prawicowe (SN, ChD, OWP) łącznie zdobyły 34 miejsca (18,4%). Zdecydowaną porażkę ponieśli natomiast stronnictwa ludowe, które w zarządach OTOiKR miały: PSL „Wyzwolenie” — 26 przedstawicieli (13,8%), SCh — 25 (13,4%) oraz PSL „Piast” — 12 (6,4%). Biorąc

⁴⁴ Brak danych o przynależności partyjnej prezesów kółek rolniczych: z pow. Biała Podl. — 8, Garwolin — 1 (vacat), Janów — 6, Konstantynów — (vacat), Krasnystaw — 3 (vacat), Lublin — 133, Łuków — 19, Puławy — 86, Radzyń — 52, Siedlce — 94, Zamość — nie zostały zuniifikowane (75).

⁴⁵ Należy tu również widzieć niekonsekwencje sprawozdawczości administracji państwowej, a mianowicie starosta hrubieszowski informował, że w 1930 r. PSL „Piast” na terenie powiatu było w stanie kompletnego rozkładu, co potwierdzały wybory sejmowe i samorządowe, podczas gdy w kółkach rolniczych stronnictwo to obsadziło swoimi zwolennikami największą liczbę stanowisk prezesów. Trudno także jest zgodzić się z tym, iż Stronnictwo Chłopskie miało takie same bądź zbliżone wpływy w pow. Krasnystaw i Hrubieszów, gdyż w tym ostatnim nigdy nie zdobyło tak wielu swoich zwolenników i sympatyków. Zob.: WAPL, Starostwo Powiatowe Hrubieszowskie, sygn. 87, s. 63, Sprawozdanie starosty ze stanu organizacyjnego PSL „Piast” na terenie powiatu w 1930 r.

pod uwagę nawet łączną liczbę miejsc, jakie uzyskały w zarządach (63 miejsca), stanowiło to zaledwie 33,9%, a więc mniej niż BBWR.

Zmiany, jakie zaszły we władzach powiatowych kółek rolniczych woj. lubelskiego najwyraźniej ilustruje porównanie w ujęciu procentowym z roku 1927 i 1930 (zob. tab. 3 i 6), z którego wynika, że najwięcej wpływów straciły w tym okresie PSL „Wyzwolenie” — o 29,4%, następnie PSL „Piast” — o 6,2%, natomiast SCh tylko o 3,3%. Zmniejszenie się wpływów wymienionych stronnictw ludowych różnie rozkładało się w po-

Tab. 6. Skład polityczny zarządów OTOiKR w woj. lubelskim w 1930 r.

Powiat	Członkowie i sympatycy							poz. ugr. prawic. (SN, ChD, OWP)
	czł. zarz. OTOiKR	PSL „Piast”	PSL „Wyzwolenie”	SCh	BBWR	PPS	bezp.	
Biała Podlaska	5	—	1	—	3	—	—	1
Biłgoraj	5	—	—	—	4	—	—	1
Chełm	8	—	—	—	4	—	3	1
Garwolin	15	1	2	6	4	—	—	2
Hrubieszów	6	—	—	—	3	—	—	3
Janów	15	—	1	5	7	—	—	2
Konstantynów	5	—	—	—	2	—	3	—
Krasnystaw	17	—	2	7	6	—	—	2
Lubartów	5	—	1	1	2	—	1	—
Lublin	14	2	3	2	1	—	2	4
Łuków	7	1	—	—	4	—	2	—
Puławy	16	1	5	2	4	1	—	3
Radzyń	18	—	5	—	9	—	—	4
Siedlce	15	4	4	—	—	—	—	7
Sokołów	5	1	—	—	2	—	—	2
Tomaszów	15	1	1	2	5	—	6	—
Węgrów	15	1	1	—	8	1	2	2
Razem	186	12	26	25	68	2	19	34

Zródło: WAPL, UWL, WSP. Zespół nie opracowany (51—44/79, poz. 37). Sprawozdanie wojewody lubelskiego do MSW z dnia 28 IV 1930. Towarzystwo Organizacji i Kółek Rolniczych. Stan Organizacyjny.

szczególnych OTOiKR, tzn. od całkowitej utraty, jak to miało miejsce w pow. Hrubieszów (PSL „Wyzwolenie” i SCh), Chełm (PSL „Wyzwolenie” i PSL „Piast”), Biała Podlaska (PSL „Piast”) i Radzyń (PSL „Piast”), do pozostania nielicznych tylko przedstawicieli w pozostałych powiatach.

Wymienione tendencje były odbiciem ogólnej sytuacji panującej w stronnictwach chłopskich, przy czym główny powód tego stanu rzeczy należałoby widzieć w braku jedności działania oraz ciągle rosnącej sile bloku rządowego.

Kółka rolnicze w latach 1918—1931 stanowiły jedną z form rozwoju świadomości poprzez szerzenie oświaty rolniczej wśród ludności wiejskiej, były też czynnikiem rozwoju gospodarki chłopskiej, w czym wiele zasług położyli działacze i sympatycy ruchu ludowego. Odegrały one również wiodącą rolę w rozwoju spółdzielczości rolniczej, a także patronowały masowej organizacji, jaką był Związek Młodzieży Wiejskiej.